

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
Форма навчання: заочна
Кафедра менеджменту освіти та педагогіки вищої школи

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського)
рівня вищої освіти

на тему:

**ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА ЯК АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Виконала: студент(ка) 2 курсу
спеціальності 073 Менеджмент
Катерина ВАСИЛЕНКО-КРИСЮК

(прізвище та ініціали)

Керівник: **к.пед.н., професор**
Валентина ГРЕСЬКОВА

Рецензент: **к.пед.н., доцент**
Валентина БАРАНОВСЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	7
1.1. Типологія і моделювання освітнього середовища в історико-педагогічному аспекті.....	7
1.2. Психолого-педагогічні основи формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти.....	20
1.3. Освітні технології створення здоров'язберезувального середовища закладу загальної середньої освіти	28
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ	40
2.1. Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження	40
2.2. Комплексна програма формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти	47
2.3. Модель формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти	58
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Здоров'я населення визначається здоров'ям дітей. Стан здоров'я учнів закладів освіти має особливе значення, тому що в цей період формується репродуктивний, інтелектуальний, трудовий потенціал країни. Турбота про збереження та зміцнення здоров'я дітей розглядається як один із пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я населення. Закон України «Про освіту», Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, Державний стандарт початкової освіти та низка інших документів виокремлюють серед пріоритетних завдань збереження здоров'я молоді і створення умов для формування цінності здоров'я та здорового образу життя в закладах освіти.

Здоров'я дітей, будучи важливою складовою як соціально-культурного, і економічного розвитку, виступає показником стабільності та благополуччя суспільства в цілому. Нині здоров'я дітей та підлітків є серйозною медико-соціальною проблемою. Складна неблагополучна тенденція, пов'язана зі значним зниженням чисельності означеної категорії населення, погіршенням соматичного, психічного та репродуктивного здоров'я дітей, що вимагає реалізації довгострокової програми заходів та продуманої державної політики, спрямованої на підвищення якості життя та охорону здоров'я підростаючого покоління. Пріоритетним є створення ефективних умов для збереження здоров'я дітей, формування у них стійких стереотипів здорової поведінки, підвищення їх соціальної адаптації у сучасних умовах життєдіяльності.

Особлива роль у вирішенні цих проблем відводиться системі освіти. Питанням забезпечення охорони здоров'я учнів в закладах освіти присвячено багато психолого-педагогічних праць. Підходи до розуміння здоров'я,

причин та механізмів його формування, збереження та зміцнення, а також питання діагностики та моніторингу розглянуті в роботах М. Амосова, О. Дубасенюк, М. Пирогова, Л. Сущенко та ін. Питання формування психолого-педагогічного аспекту даної тематики та морального здоров'я дітей та підлітків висвітлені у працях С. Кириленко, С. Кондратюк, Г. Мешко, В. Оржеховської, Л. Рибалко та ін. Теоретичні аспекти формування здоров'язбережувальної компетентності відображені у наукових працях Г. Кондрацької, Г. Мешко, О. Овчарук, О. Поліщука, Л. Романишиної та ін. Вчені О. Ващенко та С. Свириденко розкривають практику впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес.

Розвиток та стан здоров'я дітей та підлітків нерозривно пов'язані з якістю освітнього процесу, з обсягом навчального навантаження, способами організації освітніх процесів, і навіть із умовами, у яких вони проходять. Серед факторів, що впливають на стан здоров'я дітей та підлітків, найважливішими є умови освітнього середовища. Тому здоров'язбережувальна спрямованість модернізації сучасної освіти поєднує інтереси педагогів, медиків та психологів.

Нині здоров'язбережувальні технології активно впроваджуються у практику роботи закладів загальної середньої освіти, розробляються авторські програми з різних аспектів формування здорового способу життя, заклади загальної середньої освіти оснащуються медичним обладнанням, створюються оздоровчі центри. Однак різноманіття здоров'язбережувальних технологій не завжди мають відповідні методики та рекомендації для роботи з дітьми різного віку.

Сьогодні діяльність закладів освіти зосереджена на дотриманні відповідних санітарно-гігієнічних умов навчання, формуванні у суб'єктів освітнього процесу здоров'язбережувальних ціннісних орієнтацій, виховання відповідальності за власне здоров'я. Важливими є процеси формування здоров'язбережувальної діяльності, мотивації до активізації здоров'язбережувального потенціалу. Сюди ж відноситься навчання

організації здорового способу життя, виховання особистісної здоров'язберезувальної позиції, тобто формування готовності до охорони здоров'я як системотворчого фактора і результату всієї здоров'язберезувальної діяльності закладів освіти. У зв'язку з цим актуальною є проблема здоров'язбереження, що і зумовило вибір теми магістерського дослідження **«Формування здоров'язберезувального освітнього середовища як аспект діяльності керівника закладу загальної середньої освіти»**.

Об'єктом дослідження є процес формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є організаційно-педагогічні умови здоров'язберезувальної діяльності керівника закладу загальної середньої освіти.

Мета дослідження полягає у визначенні і обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов здоров'язберезувальної діяльності керівника закладу загальної середньої освіти.

Відповідно до мети дослідження поставлено наступні завдання:

- розглянути типологію і моделювання освітнього середовища в історико-педагогічному аспекті;
- визначити психолого-педагогічні основи формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти;
- охарактеризувати освітні технології створення здоров'язберезувального середовища закладу загальної середньої освіти;
- обґрунтувати комплекс організаційно-педагогічних умов здоров'язберезувальної діяльності керівника закладу загальної середньої освіти;

– розробити модель формування здоров’язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети використано такі **методи педагогічного дослідження**: теоретичні: аналіз психолого-педагогічної, соціально-педагогічної літератури для визначення наукового апарату дослідження, основних понять; синтез, порівняння та зіставлення різних поглядів на проблему дослідження; систематизація та узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розкриття завдань дослідження.

База дослідження. Дослідницьку роботу було проведено у Хмельницькій середній загальноосвітній школі № 18 I-III ступенів ім. В.Чорновола.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювались на науково-методичній конференції «Система освіти в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (14 листопада 2023 р.). Основні положення дослідження відображені у публікації: «Здоров’язбережувальне освітнє середовище як основний чинник діяльності керівника закладу загальної середньої освіти».

Структура роботи: Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (75 найменувань). Загальний обсяг роботи 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1 Типологія і моделювання освітнього середовища в історико-педагогічному аспекті

Термін «середовище» багатогранний та трактується різними авторами неоднозначно. Існує думка, що середовище – це сукупність умов, обставин, оточення індивіда. У європейській економічній спільноті використовується термін не «середовище», а «оточення», під яким розуміється сукупність елементів, зокрема простір і умови життя людини.

За визначенням М. Гончаренка середовище визначається як «сукупність умов, що оточують людину та взаємодіючих компонентів» [33]. На думку Л. Антонюка, середовище – це світ людини, що існує в її спілкуванні, взаємодії, взаємозв'язку, комунікації та інших процесах [5]. Цією думкою автор підкреслює особливу роль соціальної взаємодії середовища та людини.

М. Братко, аналізуючи зміст поняття «середовище», визначає його як природне і соціальне оточення людини, що володіє комплексом впливів і умов, а з психолого-педагогічної точки зору – це можливість розвитку особистості [24].

У широкому розумінні середовище можна представити двома факторами: внутрішнім (спадковість, фізичне та психічне здоров'я) та зовнішнім (навколишнє природне, антропогенне, техногенне, соціальне середовище). Внутрішнє середовище проявляється у взаємозв'язку різних систем організму та їхніх взаємовідносинах з особистістю людини при психосоматичній взаємодії, тобто це вид середовища, який визначається станом організму. Зовнішнє середовище як вид визначається навколишньою дійсністю людини, зокрема фізичним та соціальним середовищем. Внутрішнє і зовнішнє середовище впливають на безпеку людини, на стан її повного фізичного, соціального та духовного благополуччя. Особливе місце у безпеці людини займає «побутове середовище», тобто соціальні фактори, такі як рівень добробуту, рівень загальної культури, культури обслуговування, побутові умови, звичаї, поведінка, моральна та емоційна характеристики. Важливе значення для безпеки людини у різні періоди її розвитку має й освітнє середовище [55].

Освітнє середовище – поняття, яке останнім десятиліттям широко використовується при обговоренні та вивченні проблем освіти. Різні підходи до визначення феномену «освітнього середовища», підтверджують багатоаспектність цього поняття. Розгляд феномена освітнього середовища здійснюється з позицій, пов'язаних із сучасним розумінням освіти як сфери соціального життя, а середовища як фактора освіти.

Ідеї розвитку освітнього середовища ґрунтовно розробляються як у дослідженнях вітчизняних психологів і педагогів (Т. Бережна, В. Биков, М. Братко, В. Кремень, К. Крутій, А. Кух, В. Мадзігон та ін.), так і в зарубіжній психології (М. Лалонд, Л. Піндер, К. Роджерс та ін.).

Досліджуючи зміст та характеристики освітнього середовища, вчені по-різному підходять до цього питання. З однією позиції, його розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій і як цілісність спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості здобувача освіти. Протилежною є позиція, що освітнє середовище – це категорія, що характеризує розвиток людини та визначає її цільове та функціональне призначення [57].

Узагальнюючи вище сказане, можна зробити висновок, що основною характеристикою освітнього середовища є стан безпеки особистості. Сучасна соціокультурна ситуація підтверджує значну чисельність прикладів негативного впливу зовнішніх умов на становлення особистості людини.

Особливої актуальності набуває проблема захищеності від психологічного насильства, що виникає в умовах взаємодії учасників освітнього процесу. При цьому важливо усвідомлювати, що психологічний супровід освітнього середовища з метою збереження та зміцнення здоров'я її учасників, створення безпечних умов праці та навчання в закладі освіти, захист від усіх форм дискримінації можуть виступати альтернативою агресивному соціальному середовищу, психоемоційному та культурному вакууму, наслідком яких є зростання соціогенних хвороб. Забезпечення психологічної безпеки учасників освітнього середовища виступає як особливе науково-практичне завдання [62].

У більшості зарубіжних досліджень освітнє середовище оцінюється з погляду «ефективності закладу загальної середньої освіти» як соціальної системи – емоційного клімату, особистісного благополуччя, особливостей мікрокультури, якості освітнього процесу (К. Маклафлін, К. Reid, D. Hopkins). При цьому констатується, що не існує заздальгідь сталого

поєднання показників, які б визначили «ефективну освітню систему», оскільки кожна освітня система унікальна і характеризується певними показниками розвитку.

Для психолого-педагогічного аналізу середовища є перспективною «теорія можливостей» Дж. Гібсона. За Дж. Гібсоном, категорія «можливість» – особлива єдність властивостей освітнього середовища і самого суб'єкта, є рівносильним атрибутом освітнього середовища та поведінки суб'єкта. При такому підході здійснюється діалог між учасником освітнього процесу та освітнім середовищем як рівними суб'єктами розвитку.

Варто зазначити, що цей розвиток двосторонній: середовище охоплює передумови для становлення особистості учня, у свою чергу, від активності та можливостей учня залежить те, як він сприймає можливості середовища і якою мірою зможе здійснювати на неї вплив. Вводячи категорію можливості, Дж. Гібсон підкреслює активний початок людини-суб'єкта, що засвоює своє життєве середовище. Чим більше і повніше особистість використовує можливості середовища, тим успішніше проходить її вільний та активний саморозвиток. Якщо розглядати освітнє середовище з погляду освітніх можливостей, то критерієм якості освітнього середовища є здатність цього середовища забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного саморозвитку. З цієї точки зору підкреслюється значення взаємодії учасників освітнього процесу із освітнім середовищем [71].

У цьому випадку для того, щоб використовувати можливості середовища, дитина проявляє відповідну активність, тобто вона стає реальним суб'єктом свого розвитку, суб'єктом освітнього середовища, а не залишається об'єктом впливу умов і факторів освітнього середовища.

Надання освітнім середовищем тих чи інших можливостей дозволяє задовольнити певну потребу, мотивує суб'єкта виявляти активність. Тут актуальним стає питання про те, наскільки інтереси особистості окремої людини відповідає тому чи іншому типу освітнього середовища.

Отже, освітнє середовище – середовище, яке сприяє здобуттю знань. Освітнє середовище охоплює систему впливів та умов формування особистості здобувача освіти за визначеним зразком, а також можливості для його розвитку, що містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні.

Розглянемо, у чому полягає специфіка освітнього середовища різноманітних освітніх установ [1]. Вона визначається:

- особливостями освітнього установи;
- системою організації та управління життєдіяльності дитини;
- групами дітей – навчальних класів, тимчасових дитячих колективів (гуртків, клубів та об'єднань дітей за інтересами);
- наявністю «лідерів» та «відстаючих»;
- входження дитини в інші колективи, групи, рівнем захищеності дитини в них;
- соціальними контактами суб'єктів освітнього установи (спосіб життя, діяльність, поведінка, взаємовідносини (співпраця, взаємодопомога, панування, авторитарність тощо), особистий приклад, досвід);
- інформаційною складовою освітнього середовища (правила внутрішнього розпорядку, статут, декларація про наміри, закони тощо);
- фактичними, а не декларованими нормами ставлення до людей, їх думок та оцінок;
- приписами та правилами особистої та суспільної безпеки;

– засобами наочності в закладі освіти (будь-які ідеї, виражені в тій чи іншій формі; вимоги, накази, поради, рекомендації, інструкції, вплив на суб'єкта освітнього середовища);

– матеріальною та соматичною складовими середовища (умови навчання, дозвілля та відпочинку; здоров'я та психічний стан; психологічний мікроклімат) [1].

Структура освітнього середовища закладу загальної середньої освіти, на думку Т. Анрущенко, включає три компоненти: просторово-семантичний, змістовно-методичний; комунікаційно-організаційний [2].

Просторово-семантичний компонент включає архітектурно-естетичну організацію життєвого простору учасників освітнього процесу в закладі освіти та символічний простір школи, тобто її символіку, атрибути, традиції та ін.

Змістовно-методичний компонент розкриває змістову сферу (концепція життєдіяльності закладу освіти, концепція та програма виховної роботи, освітні програми); технології, форми, методи організації життєдіяльності учнів в закладі освіти (заходи, ігри, структури управління та самоврядування та ін.), підготовку та проведення заходів та колективних творчих справ.

Комунікаційно-організаційний компонент охоплює особливості суб'єктів освітнього середовища, комунікаційну сферу, організаційні умови – особливості управлінської культури [2].

Інший погляд на структуру освітнього середовища представлений у роботах А. Цимбалару. Він визначає три основні взаємопов'язані параметри: «фізичне оточення» (архітектура і дизайн шкільних приміщень і шкільних будівель та ін.); «людський фактор» (соціальна взаємодія серед суб'єктів

освітнього процесу, гендерні особливості учнів і вчителів тощо); «програма навчання» (діяльна структура, стиль навчання тощо) [74].

На думку Т. Ткача, освітнє середовище включає наступні компоненти: просторово-архітектурний (предметне середовище, учасники освітнього процесу (вчителі та учні)); соціальний (визначається особливою формою взаємодії учасників освітнього процесу) та технологічний (зміст освітнього процесу, організація навчання) [72].

Дослідження В. Бикова визначають структуру освітнього середовища:

- соціально-контактна складова середовища (особистий приклад, культура, досвід, спосіб життя, діяльність, поведінка, взаємовідносини; установи, організації, з якими доводиться взаємодіяти; реальне місце людини у структурі своєї групи, входження її до інших груп);

- інформаційна складова середовища (правила внутрішнього розпорядку, статут закладу освіти, традиції, правила особистої і суспільної безпеки, засоби наочності, особистісні впливи);

- соматична складова середовища (психолого-фізичний стан особистості учня);

- предметна складова середовища (матеріальні, фізико-хімічні, біологічні, гігієнічні умови) [14].

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що освітнє середовище розглядається з різних аспектів, але найчастіше пріоритетним є поняття – розвиваюче середовище, психологічно безпечне освітнє середовище, інформаційно безпечне освітнє середовище, екологічно безпечне освітнє середовище, здоров'язберігаюче середовище, фізично безпечне освітнє середовище. Розглянемо характеристики кожного з цих понять.

Теорія розвивального середовища була представлена в працях Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що «все чудово, коли виходить з рук Творця, все псується в руках людини». На думку філософа, система виховання тільки тоді буде ефективна, коли для кожної особистості людини буде створено розвиваюче середовище, яке встановлювало б рівновагу між його реальними можливостями та природними потребами. У такому середовищі особистість не отримує готові знання, а вчиться здобувати їх самостійно, у процесі спостереження за живою природою, на основі власного досвіду [11].

У вітчизняній педагогіці проблемами розвивального середовища займалися багато вчених: А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін. У низці досліджень того часу послідовно і ґрунтовно доводиться, що об'єктом впливу педагога має бути не дитина, не її риси (якості) і навіть не її поведінка, а умови, середовище її існування – предмети, люди, їхні міжособистісні стосунки, діяльність.

Особливе місце проблеми створення розвиваючого середовища знайшли відображення в педагогічній теорії та практиці С. Гаркуші, в якому оптимальним чином взаємодіють школа, природне і соціальне середовище. Він вважав, що розвиток середовища залежить від активного включення дітей у його вивчення та перетворення. Організуючи різні аспекти життєдіяльності особистості – трудовий, фізичний, розумовий, ігровий та ін., школа має бути ініціатором «соціокультурних змін», «вивчати життя і брати участь у ньому з метою його перетворення» [31].

На думку Г. Воскобойнікової з точки зору соціального контексту, розвиваюче середовище – це будь-який соціокультурний простір, в рамках якого стихійно або з різним рівнем організованості здійснюється процес розвитку особистості, який розуміється як соціалізація [30].

Розвиваюче середовище виступає в ролі мотиватора, рушійної сили в цілісному процесі становлення особистості дитини, збагачує особистісний розвиток, сприяє ранньому розвитку різнобічних здібностей.

Різносторонній розвиток особистості дитини характеризується проявом допитливості, рішучості, врахуванням індивідуальних можливостей; здатністю дитини пізнавати побачене, почуте та емоційно відгукуватися на різні явища, події у житті; прагненням особистості до творчого відображення накопиченого досвіду сприйняття, пізнання в іграх, спілкуванні, малюнках тощо.

Різносторонній розвиток – це розвиток усіх потенційних індивідуальних можливостей кожної дитини. Безумовно, найбільш високим потенціалом пізнавального та особистісного розвитку мають ті учні, що перебувають у умовах розвиваючого середовища [30].

Останнім часом все частіше говорять про психологічну безпеку освітнього середовища. М. Гундарова пропонує розглядати психологічну безпеку як «такий стан інформаційного середовища та умов життєдіяльності конкретної людини, групи, суспільства в цілому, який не сприяє порушенню цілісності, адаптивності (всіх форм адаптації) функціонування та розвитку соціальних суб'єктів (окремої людини, груп, суспільства загалом)» [37].

Дане визначення психологічної безпеки має спільні риси з визначенням безпеки стосовно соціальних суб'єктів як стану, при якому забезпечується стійке існування і функціонування соціальних суб'єктів, задоволення та реалізація необхідних потреб та інтересів, а також здатність до запобігання або усунення різноманітних загроз, здатність до прогресу та саморозвитку.

У рамках Указу Президента України «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» психологічна безпека вчителів, учнів та їхніх батьків може розглядатися як захищеність їхнього життя, здоров'я, прав і свобод, честі та гідності; психологічна безпека освітнього середовища – як пряме продовження психологічної безпеки особистості вчителів, учнів та їх батьків, а також як захист громадського порядку та спокою, духовних цінностей, прав і свобод освітніх установ та їх функціонування.

Психологічна безпека як стан збереження психіки передбачає підтримку певного балансу між негативними впливами на людину навколишню середовища та його стійкістю, здатністю подолати такі впливи власними ресурсами або за допомогою захисних факторів середовища. Психологічна безпека особистості і середовища неподільні один від одного і утворюють модель сталого розвитку та оптимального функціонування людини у взаємодії із середовищем [4].

Проблема психологічної безпеки тісно пов'язана з актуальними несприятливими впливами на особистість (загрози) та відповідними прогнозованими факторами (ризики). Тому, розглядаючи захищеність особистості людини від несприятливих впливів, ми повинні розглядати її в тісному зв'язку з умовами її функціонування.

Психологічна безпека особистості проявляється у її здатності зберігати стійкість у середовищі з певними параметрами, у тому числі з психотравмуючими впливами, а також здійсненням опору деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам, що відображається у захищеності/незахищеності у конкретній життєвій ситуації. Таким чином, психологічна безпека – це:

- стан безпеки психіки людини;
- збереження цілісності особистості, адаптивності функціонування людини, соціальних груп, суспільства;
- сталий розвиток та нормальне функціонування людини у взаємодії з середовищем (уміння захищатися від загроз та вміння створювати психологічно безпечні відносини);
- можливості середовища та особистості щодо запобігання та усунення загроз;
- стан середовища, що створює захищеність від проявів психологічного насильства у взаємодії, що сприяє задоволенню потреб в особистісному спілкуванні, що створює психічне здоров'я включених до неї учасників [4].

Питання, пов'язані з аналізом психологічної безпеки, порушуються фахівцями в контексті інформаційно безпечного освітнього середовища (В. Биков, О. Безпалько, С. Максименко). Інформаційно-психологічна безпека розуміється як стан захищеності окремих осіб та/або груп від негативних інформаційно-психологічних впливів та пов'язаних з цим життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави.

Інформаційно безпечне освітнє середовище (інформаційно-освітнє середовище) дослідники конкретизують із різних позицій: як нову педагогічну систему; як навчально-методичний та організаційний комплекс; як педагогічне явище, пов'язане з новими знаннями, фактами, інформацією, культурою.

Під єдиним інформаційно-освітнім середовищем можна розуміти засноване на використанні комп'ютерної техніки програмно-телекомунікаційне середовище, що забезпечує єдині технологічні засоби

інформаційного супроводу учнів, педагогів, батьків, адміністрацію освітніх закладів та громадськість [13].

Відповідно до цього визначення, таке середовище спрямоване на інформаційну підтримку освітнього процесу та управління закладом освіти, інформування всіх учасників освітнього процесу про його хід та результати, а також про позанавчальні заходи.

Таке середовище включає організаційно-методичні засоби, сукупність технічних та програмних засобів зберігання, опрацювання, передачі інформації, що забезпечує оперативний доступ до педагогічної інформації та здійснює освітні наукові комунікації, актуальні для реалізації цілей та завдань педагогічної освіти та розвитку педагогічної науки в сучасних умовах [15].

Дослідження останніх років дають можливість говорити про створення екологічно безпечного освітнього середовища. Під екологічно безпечним освітнім середовищем, на думку Ю. Бойчук, розуміється система психолого-педагогічних умов і впливів, що забезпечують можливості розвитку особистості та її захищеності від негативного впливу екологічних факторів та оптимальної взаємодії з світом природи [22].

Екологічна безпека передбачає стан захищеності навколишнього середовища та життєво важливих інтересів особистості від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності та загроз виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, їх наслідків.

У контексті педагогічного процесу екологічна безпека освітнього середовища набуває великого значення, особливо з урахуванням гуманітарних екологічних характеристик безпеки: культурологічних,

моральних, психологічних, здоров'язбережувальних, що відповідають загальнокультурному розумінню світу природи.

Ризики порушення екологічної безпеки освітнього середовища можуть бути пов'язані з здобувачем освіти, учителем, сім'єю, з управлінською освітньою установою, організацією освітнього процесу, особливостями взаємовідносин з соціальним, просторово-предметним, природним оточенням [32].

Нині із поняттям безпеки освітнього середовища існує поняття стану комфортності освітнього середовища. Спеціальними дослідженнями встановлено безпосередній вплив на формування здоров'язбережувальних організаційно-педагогічних умов внутрішнього середовища освітнього закладу, одним з яких є комфорт. Адже від того, наскільки людині комфортно в закладі освіти залежить якість освіти та психологічне здоров'я учня.

Комфортність та безпека освітнього середовища закладу освіти забезпечується єдністю дій усіх учасників освітнього процесу. Створення комфортного та безпечного освітнього середовища можливе не лише в результаті засвоєння необхідних знань її учасниками про сутність безпечної життєдіяльності, а й формування умінь у її практичній діяльності.

Важливо, щоб безпечна життєдіяльність стала потребою людини, суспільства, цивілізації. Це може досягатися шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів та цінностей, норм та традицій безпечної поведінки людей, культури життєдіяльності загалом [6].

Останнім часом у всьому світі широко обговорюється тема здоров'я молоді. Цією проблемою займаються вчені, лікарі, фізіологи, психологи, навіть політики. І, звичайно, педагоги не залишаються осторонь проблеми

формування основ здорового способу життя. У рамках шкільних програм вивчаються питання, присвячені збереженню та зміцненню здоров'я людини.

Т. Бережна розглядає здоров'язбережувальне середовище як сукупність управлінських, організаційних, навчальних та оздоровчих умов, спрямованих на формування, зміцнення та збереження соціального, фізичного, психічного здоров'я учнів, педагогів на основі психолого-педагогічних та медико-фізіологічних засобів та методів супроводу освітнього процесу, профілактики факторів ризику, реалізації комплексу заходів щодо створення соціально-адаптованого освітнього середовища [9].

Отже, шляхами та засобами створення здоров'язбережувального середовища закладу освіти є:

- реалізація змісту освіти, що забезпечує вплив здоров'язбережувального середовища закладу освіти як поєднання соціальних, психолого-педагогічних, медико-фізіологічних підходів до формування стійкої мотивації до потреби забезпечення здорового способу життя, що включає психосоматичне, духовне та моральне здоров'я, процес зберігання та розвитку фізіологічних, психічних функцій; оптимальної освітньої та соціальної активності для формування зрілої психосоціальної ідентичності, в результаті якої учасники освітнього процесу набувають суб'єктивного почуття приналежності до своєї соціальної групи, розуміння тотожності та неповторності свого індивідуального буття;

- використання здоров'язбережувальних педагогічних технологій, що впливають на формування, зміцнення та збереження здоров'я учасників освітнього процесу як комплексу концептуально пов'язаних між собою завдань, змісту, форм, методів та прийомів, засобів навчання, орієнтованих на розвиток дитини через здоровий спосіб життя.

1.2 Психолого-педагогічні основи формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти

Необхідно відзначити, що будь-яка типологія освітнього середовища умовна. Аналізуючи типологію освітнього середовища, М. Братко зазначає, що її характеристикою є модальність. Показником модальності є наявність або відсутність у тому або іншому освітньому середовищі умов та можливостей для розвитку активності (або пасивності) дитини та її особистісної свободи (чи залежності) [24].

«Активність» розуміється в даному випадку як наявність таких властивостей: ініціативність, прагнення до чогось, наполегливість, боротьба особистості дитини за свої інтереси, відстоювання цих інтересів тощо; відповідно, «пасивність» – як відсутність цих властивостей. «Свобода» пов'язується із незалежністю суджень і вчинків, свободою вибору, самостійністю тощо; «залежність» розуміється як пристосування, особиста безвідповідальність тощо [24].

Освітнє середовище, в якому відбувається формування особистості дитини, може бути віднесене до одного з чотирьох основних типів, визначених Я. Корчаком:

1) «догматичне освітнє середовище», що сприяє розвитку пасивності та залежності дитини;

2) «кар'єрне освітнє середовище», яке сприяє розвитку активності та залежності дитини;

3) «безтурботне освітнє середовище», що сприяє вільному розвитку та зумовлює формування пасивності дитини;

4) «творче освітнє середовище», що сприяє вільному розвитку активної дитини [51].

Нині психологічна безпека та комфортність середовища розглядається в психолого-педагогічній літературі. При визначенні психологічної безпеки та комфортного середовища дослідники відштовхуються від кібернетичного, філософського, соціологічного, соціально-психологічного, правового та інших підходів. В цілому психологічна безпека та комфортність розглядається з позицій трьох напрямів:

1) науки, що вивчає соціальні, економічні, психологічні наслідки надзвичайних ситуацій, аварій, катастроф;

2) дослідження політичних, екологічних, інвестиційних, кредитних, технологічних та інших ризиків;

3) дослідження культури безпеки як поєднання норм, переконань, цінностей, що зменшують можливість потрапляння людей у небезпечні умови [57].

Освітнє середовище включає небезпеки, ризики та загрози. Розглянемо ці поняття.

Небезпека – ймовірність заподіяння шкоди, яка визначається наявністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, що володіють вражаючими властивостями.

Ризик – можливість виникнення несприятливих та небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта.

Безпека – це явище, без якого не можуть нормально розвиватися ні особистості людини, ні соціальної організації, ні суспільству, ні економіці, а також державі в цілому. Безпека має свої основні характеристики: надійність, захищеність, стабільність [61].

Психологічна безпека в психології розглядається на різних рівнях:

- на рівні суспільства – як характеристика національної безпеки, у структурі якої є соціальна безпека, що означає виконання соціальними інститутами своїх функцій для забезпечення потреб, інтересів, цілей всього населення країни, фактично забезпечуючи якість життя;

- на рівні локального середовища існування – це сім'я, ближнє оточення, референтні групи, навчальні групи;

- на рівні особистості, коли виникає аспект переживання за свою захищеність-незахищеність, коли конкретні поведінкові акти сприяють порушенню безпеки іншого чи саморуйнуванню [59].

Загрозами психологічної безпеки та комфортного освітнього середовища є психологічне насильство, незначущість освітнього середовища, незадоволеність процесом взаємодії, нерозвиненість системи психологічної допомоги в закладі освіти, емоційне вигорання освітян.

1. Психологічне насильство у процесі взаємодії – це фізичний, психічний, духовний вплив на людину (соціально-організоване), яке знижує його моральний, психічний (тобто моральний, комунікативний) і життєвий статус (у тому числі правовий, соціальний), завдаючи йому фізичні, душевні та духовні страждання, а також загрозу через такий вплив [67].

Формами психологічного насильства є:

- психологічні впливи (загрози, приниження, образи, надмірні вимоги, заборони на поведінку та переживання, негативне оцінювання, фрустрація основних потреб та потреб дитини);
- психологічні ефекти (втрата довіри до себе та до світу, занепокоєння, тривожність, порушення сну, апетиту, депресія, агресивність, низька самооцінка, соматичні та психосоматичні захворювання);
- психологічні взаємодії (домінантність, непередбачуваність, непослідовність, неадекватність, безвідповідальність, невпевненість, безпорадність) [67].

2. Невизнання референтної значимості освітньої середовища закладу освіти, внаслідок чого учень заперечує цінності та норми закладу, прагне його покинути.

3. Відсутність задоволення від особистісно-довірливого спілкування та від основних характеристик процесу взаємодії всіх учасників освітнього середовища створює емоційний дискомфорт, небажання висловлюватись, неповагу до себе, втрату особистої гідності, небажання звертатися за допомогою, ігнорування особистих проблем та труднощів оточення, неухважність до прохань та пропозицій.

4. Нерозвиненість системи психологічної допомоги в закладі освіти призводить до неефективності психологічного супроводу суб'єктів освітнього процесу.

5. Емоційне вигорання педагогів закладу освіти, в результаті якого виникають професійні деформації та загроза психічному здоров'ю. Педагоги працюють у неспокійній обстановці, яка потребує постійної уваги і напруження. Вони постійно відчувають загрозу розумового, емоційного та фізичного виснаження через тривале емоційне навантаження (стрес). Стрес

викликається багатьма факторами, які безперервно накопичуються. Коли внутрішні та зовнішні вимоги постійно переважають над внутрішніми і зовнішніми ресурсами, у людини порушується стан рівноваги. Безперервне або прогресуюче порушення рівноваги неминуче веде до «вигорання». «Вигорання» – не просто результат стресу, а наслідок некерованого стресу [72].

«Синдром вигорання» – складний психофізіологічний феномен, що визначається як емоційне, розумове та фізичне виснаження через тривале емоційне навантаження. Він проявляється у вигляді розчарування у професії та деморалізації, погіршення стану психічного та фізичного здоров'я педагога, зниження стійкості шлюбів, розвитку схильності до вживання психотропних речовин та алкоголю [72].

Найбільш поширеними причинами емоційного вигорання є монотонність роботи; вкладання у роботу величезної кількості особистісних ресурсів при недостатньому визнанні, оплаті та позитивній оцінці; строга регламентація часу роботи, особливо за нереальних термінів її виконання; робота з «немотивованими» учнями та колегами; напруженість і конфлікти у професійному середовищі, недостатня підтримка зі сторони колег та їх зайва критика; брак умов для самовизначення особистості на роботі, коли не заохочуються, а пригнічуються експериментування та інновації; робота без можливості подальшого навчання та професійного вдосконалення; невирішені особисті конфлікти педагога [3].

Нині соціокультурна ситуація дає нам багаточисельні приклади негативного впливу зовнішніх умов на становлення особистості. Прояви насильницьких дій (фізичних і моральних) по відношенню до іншого достатньо поширені у світі та в умовах воєнного стану в Україні.

Спроба змусити зробити щось проти волі людини породжують опір, який може бути внутрішнім чи зовнішнім. Зовнішній – це коли порушуються загальноприйняті норми, коли відбувається те, що називають порушенням дисципліни, «актом непокори». Внутрішній – коли є відхід від контактів, самобичування, аутоагресія.

Соціальна безпека – це психологічна безпека, яка визначає виконання соціальними інститутами своїх функцій із задоволення потреб, інтересів, цілей всього населення [18]. Важливе місце у низці соціальних інститутів займають заклади освіти.

Освітнє середовище – частина соціокультурного середовища та визначається дослідниками як комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток та становлення особистості людини [19].

Людина може розвиватися лише в середовищі з певними параметрами і одними із найістотніших є психологічна безпека. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема захищеності від психологічного насильства у взаємодії учасників освітнього середовища. Сучасний заклад освіти має бути не тільки місцем, де навчають учнів, а й простором їх повноцінного дорослішання, середовищем становлення успішних, щасливих та здорових людей. Це можливо тільки в атмосфері душевного комфорту та сприятливого соціального та психологічного клімату в закладі освіти, що підтримує і ініціює процеси розвитку особистості та її психологічних потенціалів. А для цього заклад освіти має бути територією безумовної психологічної безпеки [19].

У роботах сучасних психологів та фізіологів визначено наступні освітні фактори ризику:

- стресова тактика педагогічних впливів;
- невідповідність методик та технологій щодо вікових та індивідуальних можливостей навчання дитини;
- нераціональна організація освітнього процесу, особливо руховому режиму, відпочинку, харчування;
- недостатня психологічна компетентність педагогів [23].

Загрозою психологічної безпеки освітнього середовища є невизнання її референтної значущості, внаслідок чого учень заперечує цінності та норми закладу освіти та прагне його покинути. Відсутність задоволення в особистісно-довірливому спілкуванні серед учасників освітнього середовища викликає емоційний дискомфорт, небажання висловлювати свою точку зору і думки; неповажне ставлення до себе, втрату особистого небажання звертатися за допомогою, ігнорування особистих проблем та труднощів оточення, неухважність до прохань та пропозицій.

Науковець О. Ващенко розглядає поняття «психологічна безпека середовища» та «психологічна безпека особистості». Психологічна безпека та комфортність середовища передбачає стан освітнього середовища вільний від проявів насильства, що сприяє задоволенню дітей в особистісно-довірчому спілкуванні, що створює референтну значимість середовища та забезпечує психічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу [28].

Психологічна безпека особистості – здатність особистості зберігати стійкість у середовищі з певними параметрами, опір деструктивним зовнішнім та внутрішнім впливам і відображається у переживанні щодо своєї захищеності-незахищеності у конкретній життєвій ситуації [28].

Психічно здоровою особа може бути тільки в умовах психологічної безпеки освітнього середовища. Психологічна безпека освітнього процесу –

це стан захищеності учня від загроз його гідності, душевного благополуччя, позитивного світосприйняття.

Загальними принципами психологічно безпечної освітнього середовища є:

- формування суб'єкт-суб'єктних відносин;
- співпраця як спільна діяльність, спілкування та взаєморозуміння, взаємна підтримка;
- суб'єктність та діалогізація відносин, становлення особистісних зв'язків між учасниками освітнього процесу, відносин щирості та справжності;
- поважне, доброзичливе ставлення до особистості дитини [38].

Все частіше турбота про психологічну безпеку освітнього середовища стає обов'язковим цільовим орієнтиром роботи кожного закладу освіти та педагога, показником досягнення ними сучасної якості освіти. М. Гончаренко наголошує, що роботу зі створення психологічної безпеки в системі освіти слід починати з моменту входження дитини в організоване освітнє середовище, тобто з дошкільного закладу освіти. Вчений зазначає, що зниження психологічного насильства в освітньому середовищі може бути одним з підходів до профілактики залежностей (насамперед наркотичної) [38].

Таким чином, освітнє середовище становить основу життєздатності будь-якої спільноти і тому важливість вивчення, моделювання та проєктування здоров'язберезувального середовища закладу освіти, де відбувається виховання та формування особистості, де всі учасники можуть відчувати захищеність і задоволеність життєвих потреб, виходить на перше місце у зв'язку з необхідністю створення умов для навчання та виховання

молоді, які у найближчому майбутньому будуть становити основу суспільства. Створення та забезпечення психологічної безпеки в освітньому середовищі може сприяти професійному розвитку її учасників та виступати профілактикою асоціальної та кримінальної поведінки.

1.3 Освітні технології створення здоров'язберезувального середовища закладу загальної середньої освіти

Метою формування здорового способу життя є вдосконалення умов життя та життєдіяльності на основі валеологічного навчання та виховання, що включають вивчення організму людини, засвоєння гігієнічних навичок, знання факторів ризику та вміння реалізувати на практиці весь комплекс засобів та методів забезпечення здорового способу життя.

Таким чином, програма та організація здорового способу життя для конкретної людини повинна визначатися такими основними складовими: індивідуально-типологічними спадковими факторами; об'єктивними соціальними та суспільно-економічними умовами; конкретними обставинами життєдіяльності, у яких здійснюється сімейно-побутова та професійна діяльність; особистісно-мотиваційними факторами, що визначаються світоглядом та культурою людини та рівнем їх орієнтації на здоров'я та здоровий спосіб життя [41].

Активна діяльність, спрямована на поліпшення та збереження здоров'я, а також узгодженість та єдність усіх рівнів життєдіяльності людини, називається здоров'язбереженням. Цей термін більш багатогранний ніж «здоровий спосіб життя» і включає:

- питання культури планування сім'ї, що істотно впливає на здоров'я майбутніх поколінь;
- гігієнічну та фізичну культуру, що у свою чергу включає рухову активність, фізкультуру та спорт, культуру харчування, праці та відпочинку;
- психогігієнічну культуру, що забезпечує захист людини від інтелектуальних та емоційних негативно-екстремальних факторів соціуму;
- духовну культуру, необхідну для психосоціального розвитку особистості;
- культуру виховання у дітей та молоді здорового способу життя;
- індивідуальну культуру, що забезпечує виховання в людини культури здоров'я як особистісної цінності;
- соціальну культуру здоров'я, що визначає ефективність соціальної політики держави як пріоритету громадської безпеки та благополуччя, як провідного критерію якості життя кожного члена суспільства [44].

Здоров'язбереження на рівні особистості передбачає вибір таких форм активності, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я людини. Цей вибір обумовлюється рівнем культури людини, засвоєних знань та життєвих установок. Це насамперед:

- дотримання оптимального рухового режиму з урахуванням гендерних, вікових та фізіологічних особливостей;
- збалансоване, регулярне раціональне харчування;
- відмова від саморуйнівної поведінки: відмова від куріння, вживання психотропних речовин, від зловживання алкоголем;
- дотримання правил особистої та суспільної гігієни;
- дотримання правил психопрофілактики та психогігієни;

- підвищення рівня медичних знань, оволодіння навичками самоконтролю стану здоров'я;

- здорова сексуальна поведінка [46].

Збереження та зміцнення здоров'я населення є важливим завданням не тільки особистостей, а й суспільства та будь-якої сучасної держави. Сприяє цьому охорона здоров'я – галузь діяльності держави, метою якої є організація та забезпечення доступного медичного обслуговування населення, збереження та підвищення її рівня. Ця галузь представлена системою організацій, інститутів та ресурсів.

Освіта, як один із найважливіших соціальних інститутів, стикається із завданням збереження здоров'я людей, а, отже з проблемою формування здоров'язбережувального середовища в закладі освіти.

Здоров'язбереження в освіті як цінність представлена трьома взаємопов'язаними блоками: здоров'язбереження як цінність державна, громадська, особистісна.

Основна характерна особливість здоров'язбережувальної педагогіки полягає у пріоритеті здоров'я учнів серед інших напрямів освітньо-виховної роботи закладу освіти. Це завдання передбачає формування здоров'язбережувального освітнього середовища з обов'язковим використанням педагогами здоров'язбережувальних технологій для здобуття учнями освіти без шкоди для здоров'я та виховання в них культури здоров'я. Культура здоров'я – це не тільки грамотність у питаннях здоров'я, а й практична потреба вести здоровий спосіб життя, піклуватися про своє здоров'я [45].

Поняття «здоров'язбережувальні освітні технології» розглядають як якісну характеристику будь-якої освітньої технології, її «сертифікат безпеки»

для здоров'я учнів та педагогів і як сукупність принципів, прийомів, методів педагогічної роботи, які доповнюють традиційні освітні технології, наділяють їх ознакою здоров'язбереження [63].

Під здоров'язбережувальними технологіями Л. Рибалко трактує:

- умови навчання дитини у закладі освіти (відсутність стресу, адекватність вимог і методик навчання та виховання);
- раціональна організація освітнього процесу (відповідно до вікових, гендерних, індивідуальних особливостей та гігієнічних вимог);
- відповідність освітнього та фізичного навантаження віковим можливостям дитини;
- необхідний, достатній та раціонально організований руховий режим [66].

Т. Бережна визначає здоров'язбережувальні освітні технології як систему, що створює максимально можливі умови для збереження, зміцнення та розвитку духовного, емоційного, інтелектуального, особистісного та фізичного здоров'я всіх суб'єктів освіти (учнів, педагогів та ін.). До цієї системи входить:

1. Використання даних моніторингу стану здоров'я учнів, що проводиться медичними працівниками та власних спостережень.
2. Облік особливостей вікового розвитку учнів та розробка освітньої стратегії, що відповідає особливостям пам'яті, мислення, працездатності, активності та інших показників цієї вікової групи.
3. Створення сприятливого емоційно-психологічного клімату у процесі реалізації освітніх технологій.

4. Використання різноманітних видів здоров'язбережувальної діяльності учнів, спрямованих на збереження та підвищення резервів здоров'я, працездатності [8].

Основними компонентами здоров'язбережувальних технологій виступають:

1. Аксеологічний: проявляється в усвідомленні учнями найвищої цінності свого здоров'я, переконанні в необхідності дотримуватися здорового способу життя, який дає можливість найповніше здійснити намічені цілі, використати свій потенціал. Здійснення аксіологічного компоненту відбувається на основі формування світогляду, внутрішніх переконань людини, що визначають рефлексію та присвоєння певної системи духовних, медичних, соціальних знань, що відповідають особливостям віку; пізнання законів психічного розвитку людини, її взаємовідносин із самим собою, природою, навколишнім світом. Таким чином, педагогічний вплив спрямовується на формування ціннісно-орієнтованих установок на здоров'я та здоров'язбереження.

2. Гносеологічний компонент пов'язаний з придбанням необхідних для процесу здоров'язбереження знань та умінь, пізнанням себе, своїх потенційних здібностей та можливостей, інтересом до власного здоров'я, до інформації щодо цих питань, різних методик з оздоровлення та зміцнення організму. Це відбувається завдяки процесу формування знань про закономірності становлення, збереження та розвитку здоров'я людини, оволодіння вміннями зберігати та вдосконалювати особисте здоров'я, засвоєння знань щодо здорового способу життя та умінь його побудови. Вони спонукають людину дбати про своє здоров'я, вести здоровий спосіб

життя, заздалегідь передбачати та запобігати можливим негативним наслідкам для власного організму та способу життя [8].

3. Здоров'язбережувальний компонент включає систему цінностей та установок, які формують гігієнічні навички та вміння, необхідні для нормального функціонування організму, а також систему вправ, спрямованих на вдосконалення навичок та умінь догляду за собою, одягом, місцем проживання, навколишнім середовищем. Особлива роль у цьому компоненті відводиться дотриманню режиму дня, режиму харчування, чергування праці та відпочинку, що сприяє попередженню утворення шкідливих звичок, функціональних порушень, включає психогігієну та психопрофілактику освітнього процесу, використання оздоровчих факторів навколишнього середовища та низку специфічних способів оздоровлення.

4. Емоційно-вольовий компонент визначає прояв психологічних механізмів – емоційних та вольових. Необхідною умовою збереження здоров'я є позитивні емоції, переживання, завдяки яким у людини закріплюється бажання вести здоровий спосіб життя. Воля – психічний процес свідомого управління діяльністю, що виявляється у подоланні труднощів та перешкод з метою реалізації поставлених цілей. Особистістю цього процесу є можливість здійснювати регуляцію та саморегуляцію свого здоров'я. Таким чином, емоційно-вольовий компонент формує такі якості особистості, як організованість, дисциплінованість, обов'язок. Ці якості забезпечують функціонування особистості у суспільстві, зберігають здоров'я, як окремої людини, так і всього колективу [8].

5. Екологічний компонент враховує, що людина як біологічний вид існує у природному середовищі, що забезпечує людську особистість певними

біологічними, економічними та виробничими ресурсами. Крім того, середовище забезпечує його фізичне здоров'я та духовний розвиток.

6. Фізкультурно-оздоровчий компонент передбачає володіння способами діяльності, спрямованими на підвищення рухової активності, запобігання гіподинамії. Крім того, цей компонент забезпечує гартування організму, високі адаптивні можливості. Фізкультурно-оздоровчий компонент спрямований на засвоєння важливих життєвих якостей, що підвищують загальну працездатність, а також навички особистої та суспільної гігієни [8].

Представлені вище компоненти здоров'язберезувальних технологій дозволяють перейти до розгляду її функціональної складової. Визначають наступні функції здоров'язберезувальних технологій [26]:

1) формувальна: здійснюється на основі біологічних та соціальних закономірностей становлення особистості. В основі формування особистості є спадкові якості, що визначають індивідуальні фізичні та психічні властивості. Доповнюють формування особистості соціальні чинники, середовище в сім'ї, учнівському колективі, освітній діяльності, природному середовищі;

2) інформаційно-комунікативна: забезпечує трансляцію досвіду ведення здорового способу життя, спадкоємність традицій, ціннісних орієнтацій, що формують дбайливе ставлення до індивідуального здоров'я, цінності кожного людського життя;

3) діагностична: полягає в моніторингу розвитку індивідів на основі прогностичного контролю, що дозволяє порівнювати зусилля та спрямованість дій педагога відповідно до природних можливостей учня,

забезпечує інструментально вивіреним аналізом передумов та факторів перспективного розвитку педагогічного процесу.

4) адаптивна: передбачає виховання в учнів спрямованості на здоров'язбереження, здоровий спосіб життя, оптимізацію стану власного організму та підвищення стійкості до різноманітних стресогенних факторів природного та соціального середовища.

5) рефлексивна: полягає у переосмисленні попереднього особистісного досвіду, у збереженні та примноженні здоров'я, що дозволяє порівняти реально досягнуті результати з перспективами.

6) інтегративна: поєднує народний досвід, різні наукові концепції та системи виховання, спрямовуючи їх шляхом збереження здоров'я молодого покоління [26].

Авторами розроблено різні класифікації здоров'язбережувальних технологій та моделей їх реалізації (Т. Бережна, О. Ващенко, О. Дубогай, О. Єжова та ін.). Існує кілька підходів до класифікації здоров'язбережувальних технологій. Найбільш узагальнені типи здоров'язбережувальних технологій, що застосовуються в закладах освіти – це:

1) здоров'язбережувальні (профілактичні щеплення, забезпечення рухової активності, вітамінізація, організація здорового харчування);

2) оздоровчі (фізична підготовка, фізіотерапія, аромотерапія, загартовування, гімнастика, масаж, фітотерапія, арт-терапія);

3) оздоровчі технології навчання (включення відповідних тем до освітньої програми);

4) виховання культури здоров'я (факультативні заняття з розвитку особистості учнів, позааудиторні заходи, фестивалі, конкурси тощо) [8; 26; 40; 41].

Виокремлені технології можуть бути представлені в ієрархічному порядку за критерієм суб'єктної включеності учня в освітній процес:

1) позасуб'єктні: технології раціональної організації освітнього процесу, технології формування здоров'язбережувального освітнього середовища, організація здорового харчування (включаючи дієтичне) тощо;

2) передбачають пасивну позицію учня: фітотерапія, масаж, офтальмотренажери тощо;

3) що передбачають активну суб'єктну позицію учня: різні види гімнастики, оздоровчі технології навчання, виховання культури здоров'я [26].

У закладах освіти широко використовується здоров'язбережувальні технології та різні підходи до питання охорони здоров'я, а відповідно і різні форми роботи.

До першої групи належать медико-гігієнічні технології. Це спільна діяльність адміністрації закладів освіти, педагогів та медичних працівників. Також до медико-гігієнічних технологій відносить контроль та допомогу у забезпеченні належних гігієнічних умов. Це перш за все організація медичних кабінетів, які здійснюють проведення щеплень учням, надання консультативної та невідкладної допомоги тим, хто звернувся, проводяться заходи щодо санітарно-гігієнічної освіти учнів та педагогічного колективу, організують профілактичні заходи напередодні епідемій (грипу) та вирішують, що належить до компетенції медичної служби [35].

Другу групу складають фізкультурно-оздоровчі технології, які спрямовані на фізичний розвиток учнів. Такі технології реалізуються на заняттях з фізичної культури та секціях, на позааудиторних спортивно-оздоровчих заходах.

Третя група представлена екологічними здоров'язберезувальними технологіями. Вони спрямовані на створення гармонійних з природою екологічно оптимальних умов життя та діяльності людей.

До четвертої групи включено технології забезпечення безпеки життєдіяльності. Їх реалізують спеціалісти з охорони праці, захисту від надзвичайних ситуацій, архітектори, інженерно-технічні служби, пожежні інспекції [36].

До п'ятої групи належать здоров'язберезувальні освітні технології, які поділяться на три підгрупи:

- організаційно-педагогічні технології, що визначають структуру освітнього процесу та сприяють запобіганню стану перевтоми, гіподинамії та ін;

- психолого-педагогічні технології, пов'язані з безпосередньою роботою на заняттях фізичної культури. Сюда ж входить і психолого-педагогічне супроводження всіх компонентів освітнього процесу;

- освітні технології включають програми, які навчають учнів піклуватися про своє здоров'я, вести правильний спосіб життя, відмовлятися від шкідливих звичок. Ці технології також передбачають проведення організаційно-виховної роботи з учнями після занять [35].

Окреме місце у класифікації здоров'язберезувальних технологій займають ще дві групи технологій, що традиційно включаються до позааудиторної роботи закладу освіти:

- соціально-адаптуючі та особистісно-розвиваючі технології – це формування та зміцнення психологічного здоров'я учнів, підвищення ресурсів психологічної адаптації особистості (соціально-психологічні тренінги, програми соціальної та сімейної педагогіки);

– лікувально-оздоровчі технології складають самостійні медико-педагогічні галузі знань: лікувальну педагогіку та лікувальну фізкультуру, вплив яких забезпечує відновлення фізичного здоров'я учнів [56].

Нині в закладах освіти використовують наступні види здоров'язбережувальних технологій:

- 1) фізкультурно-спортивні заходи (заняття з фізичної культури, спортивні гуртки, секції, лікувальна фізкультура);
- 2) просвітницько-педагогічна діяльність (валеологія, ОБЖ, бесіди, консультації з проблем здоров'я);
- 3) психологічне знання та психологічні методики (консультації психолога, тренінги);
- 4) медико-гігієнічна діяльність (медогляди, диспансеризація, моніторинг);
- 5) рекреаційні заходи та рекреаційна інфраструктура (бази та будинки відпочинку, методики з релаксації);
- 6) технології забезпечення безпеки життєдіяльності (інженерно-технічні служби, цивільна оборона, протипожежне обладнання) [56].

Основними видами здоров'язбережувальних технологій, що застосовуються для збереження та зміцнення здоров'я дітей у закладах освіти є фізкультурно-спортивні заходи, технології забезпечення безпеки життєдіяльності та просвітницько-педагогічна діяльність.

Отже, головним ресурсом будь-якої країни, одним із гарантів її національної безпеки є освіта. Ідея здоров'язбереження стосовно системи освіти визначається у понятті «здоров'язбережувальні освітні технології».

Основною метою здоров'язбережувальної педагогіки є пріоритет здоров'я дитини серед інших напрямів освітньої роботи закладу освіти, що

включає послідовне формування в ньому здоров'язбережувального освітнього середовища та передбачає грамотне використання педагогами здоров'язбережувальних технологій для отримання учнями освіти без шкоди для їхнього здоров'я.

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1 Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження

Аналіз багатьох наукових джерел та психолого-педагогічної літератури дав змогу виокремити чинники, які погіршують стан здоров'я учнів у сучасних закладах загальної середньої освіти, що дало нам можливість визначити аспекти управлінської діяльності щодо формування здоров'язберезувального середовища: перевантаженість, перевтома учнів, відсутність контролю за рівнем їх навантажень; інтенсифікація освітнього процесу, невідповідність методик і технологій навчання віковим і функціональним особливостям розвитку дітей; незадовільний руховий режим учнів; нераціональне їх харчування; некваліфікованість та некомпетентність педагога, його професійної майстерності (емоційна нестійкість вчителя, порушення ним норм педагогічної етики та прийомів педагогічного впливу, упереджене ставлення до окремих учнів, неправильне оцінювання знань і поведінки школярів, їхніх індивідуально-психологічних особливостей, нерозуміння внутрішнього світу дитини і її психічних станів); маніпуляції з психологічним станом учнів; несприятливий психологічний клімат в учнівських і вчительських колективах (заздрість, нездорова конкуренція); занижена самооцінка, тривожність учнів; невизначена форма організації освітньої діяльності учнів [21].

Нині в більшості закладів загальної середньої освіти використовуються різноманітні освітні форми роботи, які безпосередньо пов'язані зі збереженням і зміцненням здоров'я учнів, але не всі вони

враховують вікові функціональні можливості організму дітей. Все це може призвести до погіршення здоров'я учнів, що проявляється в порушенні системи спілкування учня з собою та іншими, психологічному дискомфорту і є наслідком шкільної дезадаптації. На основі збільшення чутливості до інтелектуальних та фізичних навантажень, невідповідність використання в закладі освіти методик і технологій навчання призводить до створення «ідеальних» умов для розвитку захворювань учнів [27].

Отже, на рівні закладу освіти управлінська діяльність має забезпечити створення умов для формування здоров'язбереження учнів. Особливість цих умов полягає у створенні освітнього середовища на засадах здоров'язбережувальної діяльності, що реалізує ідею здоров'язбережувальної освіти, яке би зумовлювало процес формування в учнів культури здоров'я та формування здоров'язбережувальної компетентності.

У психолого-педагогічній літературі розглядаються різні підходи до розуміння сутності та змісту поняття «здоров'язбережувальне середовище» та дає нам змогу стверджувати, що воно інтегрує сукупність певних умов: санітарно-гігієнічних, медичних, психолого-педагогічних, організаційних, педагогічних, які формують здоров'язбережувальну компетентність учнів. Центральне місце серед цих умов належить й управлінським, які спрямовані на формування, збереження і зміцнення соціального, фізичного, психічного, духовного здоров'я на основі психолого-педагогічних і медичних засобів та методів супроводу освітнього процесу [37].

Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження передбачає створення сприятливого середовища для розвитку фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів, педагогічного та адміністративного персоналу. Основною метою є забезпечення

оптимальних умов для навчання, росту та розвитку кожної особистості в школі.

Основними принципами управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження є [53]:

Фізичний розвиток: проведення спортивних заходів, фізкультурних занять, спрямованих на підтримання фізичної активності учнів.

Психологічний комфорт: створення психологічно комфортної атмосфери в закладі загальної середньої освіти, підтримка емоційного благополуччя учнів та педагогічного персоналу.

Збалансований режим навчання та відпочинку: важливо дотримуватись раціонального графіку занять, передбачати перерви для відпочинку, уникати перевантаження учнів.

Харчування: забезпечення здорового харчування в закладі освіти, враховуючи дієтологічні норми та індивідуальні особливості учнів.

Екологічна безпека: забезпечення безпечного та здорового освітнього середовища, контроль якості повітря, води та інших аспектів екології.

Партнерство з батьками: важлива взаємодія з батьками та опікунами для спільного підтримання здоров'я та розвитку дітей.

Професійний розвиток педагогічного колективу: організація тренінгів, семінарів та інших заходів для педагогів щодо методів та підходів до здоров'язбереження.

Моніторинг та оцінка здоров'я: проведення регулярних медичних обстежень, оцінка фізичного та психічного стану учнів, аналіз результатів для вдосконалення програм та підходів.

Індивідуальний підхід: врахування індивідуальних особливостей учнів та їх потреб у плануванні освітнього процесу [54].

Закладом загальної середньої освіти, який дотримується засад здоров'язбереження, сприяє гармонійному розвитку учнів, формуванню здорового способу життя та позитивного ставлення до власного здоров'я.

Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження – це підхід до організації та управління освітнім закладом (школою) з пріоритетом на підтримання та покращення фізичного, емоційного та соціального здоров'я учнів, педагогічного колективу та всієї освітньої спільноти.

Основні засади управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження включають [60]:

Створення здорового середовища: заклад освіти повинен бути організованим таким чином, щоб сприяти фізичному та психологічному здоров'ю всіх учасників. Це може включати в себе забезпечення комфортної і безпечної інфраструктури, наявність спортивних майданчиків, зон відпочинку, сприяння позитивним міжособистісним взаєминам.

Інтеграція здоров'я в освітній процес: здоров'я повинно бути вбудоване у навчальні плани та програми. Це може включати вивчення предметів, пов'язаних із здоров'ям, сприяння фізичній активності, проведення тренінгів з психологічного здоров'я та розвитку соціальних навичок.

Психологічна підтримка: заклад загальної середньої освіти повинен мати психологічні служби та механізми підтримки для учнів та педагогічного персоналу. Це може бути консультування з приводу емоційних та психологічних питань, тренінги зі стресового менеджменту та психологічної стійкості.

Здоровий спосіб життя: заклад загальної середньої освіти може сприяти формуванню здорових звичок в учнів та педагогічного персоналу. Це може включати в себе проведення занять з фізичної культури, поширення інформації про правильне харчування, регулярну гігієну та інші аспекти здорового способу життя.

Залучення батьків та громади: важливо залучати батьків та представників громади до питань здоров'я та управління закладом освіти. Це може бути через організацію батьківських зборів, семінарів, діалогу з громадою та спільних ініціатив.

Моніторинг та оцінка: важливо вести моніторинг фізичного, емоційного та соціального здоров'я учнів та персоналу. Це може допомогти вчасно виявляти проблеми та реагувати на них [65].

Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку учнів та забезпеченню їхнього здоров'я та благополуччя.

Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження – це підхід до організації навчального процесу, який ставить здоров'я і благополуччя учнів, вчителів та всієї шкільної спільноти на передній план. Цей підхід ґрунтується на розумінні, що здорове та щасливе навчання сприяє успіху у навчанні, розвитку позитивного емоційного ставлення до закладу загальної середньої освіти, а також підготовці до здорового дорослого життя.

Тому процес формування здоров'язбережувального середовища передбачає комплекс змін у традиційній системі освіти, спрямованих на підвищення ефективності діяльності закладом загальної середньої освіти щодо збереження і зміцнення здоров'я учнів і професійного здоров'я педагогів, підвищення рівня психологічної захищеності і комфорту школярів та безпеки вчителів [68].

На підставі аналізу наукових джерел з'ясовано, що здоров'язбережувальне середовище – це середовище, яке спеціально створюється в системі освіти та охоплює сукупність певних умов, здоров'язбережувальних технологій, що використовуються освітнім закладом та спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей, на покращення їх настрою та самопочуття, функціонування стану організму, підвищення адаптаційних можливостей учнів та формування мотивації на здоровий спосіб життя.

У контексті нашого дослідження важливим є підхід О. Савченко [68], Б. Шияна [75] про те, що основою для формування здоров'язбережувального середовища є:

1) зміст освіти (стандарт освіти, навчальний план, технологія навчання, методи та форми організації навчання, система знань учнів про збереження власного здоров'я, здоров'я свого роду, народу, довкілля);

2) матеріально-технічна забезпеченість здоров'язбережувального середовища (наявність санітарно-гігієнічного, медичного, фізкультурного обладнання та оснащення, комплектування класів); відповідність організації системи харчування чинним санітарним правилам і нормам;

3) навчально-методичне забезпечення здоров'язбережувального середовища;

4) міжособистісні взаємини суб'єктів освітнього процесу; стан фізичного та психічного здоров'я дітей і вчителів (індекс здоров'я, зниження захворюваності, підвищення емоційного тону); рівень професійної компетентності педагогів, цілісність оздоровлювальних впливів та стабільність результатів.

Формування здоров'язбережувального освітнього середовища постає як управління складною педагогічною системою, в якій:

- поєднується використання методик забезпечення медичного, психолого-педагогічного супроводу учнів на кожному етапі їх розвитку;
- здійснюється діагностика стану здоров'я школярів, контроль за рівнем їх фізичних, розумових та емоційних навантажень;
- створюються умови для забезпечення емоційного комфорту учнів;
- упроваджується комплексна програма зі збереження і зміцнення здоров'я учнів;
- реалізуються методики активного залучення школярів до здоров'язбережувальної діяльності [73].

Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження передбачає цілеспрямовану діяльність зі збереження і зміцнення здоров'я учнів:

- створення безпечних і нешкідливих умов навчання і виховання;
- формування культури здоров'я особистості учня, підвищення рівня його стресостійкості;
- підвищення рівня здоров'язбережувальної компетентності вчителя, формування його психотерапевтичної позиції;
- створення умов для збереження і зміцнення професійного здоров'я вчителя;
- формування психологічної культури батьків [70].

Таким чином, функціонування здоров'язбережувального освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти дасть змогу зміцнювати здоров'я учнів, формувати культуру їх здоров'я, здійснювати моніторинг показників індивідуального розвитку, прогнозувати можливі зміни здоров'я та проводити відповідні психолого-педагогічні, корегувальні, реабілітаційні заходи для забезпечення здоров'я.

2.2 Комплексна програма формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти

Інформатизація освіти, розширення інноваційної діяльності, створення високотехнологічного середовища в закладах освіти призводить до необхідності вирішення проблеми здоров'язбереження учнів шляхом

впровадження здоров'язбережувальних технологій та програми формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти.

До здоров'язбережувальних технологій відносять:

1. Медико-гігієнічні технології – інструмент, що забезпечує збереження здоров'я учнів в умовах високотехнологічного середовища закладу освіти.

До медико-гігієнічних технологій відносяться контроль та забезпечення належних гігієнічних умов відповідно до санітарних вимог у освітньому середовищі.

Медичні працівники закладу освіти надають консультативну допомогу учням, проводять заходи щодо санітарно-гігієнічної освіти учнів та педагогічного колективу, проводять моніторинг здоров'я учнів щодо впливу негативних факторів, пов'язаних з використанням засобів інформатизації в освітньому процесі, організовують профілактичні заходи. Обов'язковою є участь лікаря або медичної сестри під час проведення психолого-педагогічних консиліумів, на яких вирішуються питання, що стосуються проблем здоров'я окремих учнів [66].

Елементами цієї технології є створення у закладі освіти спеціалізованих медичних кабінетів для надання щоденної допомоги учням, педагогам, проведення занять лікувальної та адаптивної фізичної культури, організація фітобарів, галокамер, басейнів.

Проблеми здоров'я традиційно належать до компетенції медичних працівників. Пріоритетом є використання профілактичних програм в закладах освіти.

Профілактика (грец. *prophylaktikos* – запобіжний) – комплекс різних заходів, спрямованих на попередження будь-якого явища та/або усунення

факторів ризику, пов'язаних у цьому випадку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та засобів інформатизації в закладі освіти [32].

В умовах високотехнологічного середовища закладу освіти наявні фактори ризику, що можуть викликати захворювання органів зору, опорно-рухового апарату, травлення, нервової системи та ін.

До основних напрямів пропаганди здорового способу життя в умовах високотехнологічного середовища закладу освіти відносять такі:

- пропагування раціонального харчування;
- пропагування фізичної культури;
- пропагування психогігієни та гігієни розумової праці;
- пропагування гігієни побуту;
- пропагування запобігання розвитку шкідливих звичок [32].

Розглянемо сучасні гігієнічні вимоги на уроках із використанням засобів інформатизації, інформаційно-комунікаційних технологій:

– урізноманітнення видів навчальної діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, запобігання одноманітності завдань на уроці, що попереджує втому учнів. При цьому необхідно пам'ятати, що постійні зміни однієї діяльності іншою вимагають від учнів додаткових адаптаційних зусиль;

– середня тривалість видів навчальної діяльності із використанням інформаційних технологій складає 15-20 хвилин;

– умови застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроці визначаються санітарно-гігієнічними нормами;

– норма оздоровчих моментів на уроці: на 15-20 хвилинах уроку по одній хвилині із трьох легких вправ із трьома повтореннями кожної вправи;

– наявність у основній частині уроку питань, пов'язаних зі здоров'ям та здоровим способом життя;

– організація навчальної діяльності, має бути спрямована на розвиток в учнів мотивації до навчання;

– наявність на уроці прийомів емоційної розрядки: використання картинок, приказок, афоризмів, віршів, музичних фрагментів тощо [41].

Однією з умов фізичного розвитку, зміцнення здоров'я та адаптації організму учня в умовах високотехнологічного освітнього середовища є використання фізкультурно-оздоровчих технологій.

Перебуваючи в процесі зростання та розвитку організм учня схильний до впливу різних факторів навколишнього середовища. Вплив зовнішніх факторів позначається на функціональний стан дитячого організму на всіх періодах його розвитку. Під впливом зовнішнього середовища та природних процесів організм учня постійно адаптується.

Одним із способів адаптації є використання можливостей фізичного виховання із застосуванням фізкультурно-оздоровчих технологій. Систематична фізична активність значно покращує фізичне здоров'я учня, особливо стан опорно-рухової та серцево-судинної систем, які мають додаткові навантаження, пов'язані з використанням засобів інформатизації в освітній діяльності [47].

Фізкультурно-оздоровчі технології сприяють фізичному розвитку учнів: загартовування, тренування сили, витривалості, швидкості, гнучкості та інших якостей. Часто використовуються під час уроків фізичної культури, у роботі спортивних секцій, позакласної та позашкільної роботи з учнями.

Фізкультурно-оздоровча технологія – це спосіб реалізації діяльності, спрямованої на досягнення та підтримання фізичного благополуччя та на

зниження ризику розвитку захворювань засобами фізичної культури та оздоровлення; способів організації та здійснення конкретних дій, необхідних для виконання фізкультурно-оздоровчої діяльності. Метою будь-якої фізкультурно-оздоровчої технології є оздоровлення та реалізація фізкультурно-оздоровчої діяльності в закладі освіти [48].

Складовими компонентами технології є визначення рівня здоров'я, тестування фізичної загартованості учнів, а також питання управління впровадженням фізкультурно-освітніх технологій в освітній процес в умовах високотехнологічного середовища закладу освіти.

Оздоровча фізична культура забезпечує зміцнення та збереження здоров'я, сприяє формуванню в учнів навичок здорового способу життя. Завданнями оздоровчої фізичної культури є загальне оздоровлення, запобігання шкідливим впливам довкілля на організм людини, попередження захворювань тощо. Заняття оздоровчою фізичною культурою передбачають не тільки досягнення будь-яких спортивних результатів, але лікування захворювань та їх профілактику. В оздоровчій фізичній культурі можна визначити як мінімум три аспекти: діяльнісний, предметно-ціннісний та результативний [65].

Фізкультурно-оздоровчі технології – спосіб здійснення різноманітної фізкультурно-оздоровчої діяльності. Це база, на якій будується фізкультурно-оздоровча робота у закладі освіти.

Фізкультурно-оздоровчі технології можуть здійснюватися за різними напрямками: шейпінг, аеробіка, фітнес, бодібілдинг, а також біг, туризм, плавання, скандинавська ходьба та інші види діяльності, що використовуються на дозвіллі.

Одним із основних факторів розвитку здорового способу життя сучасної людини є раціональна рухова активність, що проявляється у вигляді ходьби, бігу, плавання, катання на велосипеді; у процесі ігрових технологій, силових та гімнастичних комплексів, тренажерних систем, а також різних нетрадиційних вправ інноваційного характеру. Регулярна фізична активність значно покращує фізичне здоров'я учнів, особливо стан опорно-рухової та серцево-судинної системи, підвищує імунітет, позитивно впливає на загальний тонус людини, що є актуальним для профілактики захворювань, пов'язаних з впровадженням інформаційних технологій та комп'ютеризацією освітнього процесу в закладі освіти [75].

Здоров'я усього організму людини залежить від постави хребта. Недостатня рухова активність призводить до захворювань опорно-рухового апарату. Особливо страждають учні, які багато часу проводять за комп'ютером, що надзвичайно поширеним при роботі за комп'ютером. В умовах впливу несприятливих факторів, пов'язаних з використанням засобів інформаційних технологій в освітньому процесі особливе значення має профілактика захворювань опорно-рухового апарату. В якості основних заходів щодо профілактики захворювань хребта застосовуються масаж і фізичні вправи.

Використання дрібних предметів допомагає контролювати правильність виконання вправи. Тому широко застосовуються вправи з гімнастичними палицями, обручами, кеглями, стрічками, з довгим мотузком, прапорцями, скакалками. При цьому планується використання одного й того ж предмета на занятті багаторазово [52].

Якщо, наприклад, на уроці заплановані вправи з гімнастичною палицею, то у вступну частину можна включити ходьбу з палицею за

плечима; якщо у вступній частині виконуються вправи з мішечками, то основну частину уроку включаються вправи ходьби з мішечками на голові або стрибки через мішечки. Ці прийоми забезпечують збільшення фізичного навантаження, підвищують в учнів мотивацію до навчання.

Комплекс вправ за цією програмою, спрямований на вирішення наступних завдань:

– поліпшення самопочуття, працездатності, співвідношення маси жирової та м'язової тканини, нормалізація роботи органів травлення та інших життєво важливих систем організму, підвищення імунітету та нормалізація діяльності ендокринної системи, покращення психоемоційного стану тощо.

– підтримання хорошого фізичного стану та зовнішнього вигляду при відносно невеликій кількості витраченого часу та зусиль [71].

Ця комплексна система оздоровчої фізичної культури включає комбінацію різних видів фізичного тренування (стретчинг, аеробна, дихальна); засоби психологічної корекції (релаксація, настрій); засоби фізіотерапевтичного впливу (масаж та ін.); гігієнічні (заходи, що гартують); організацію раціонального харчування; методи контролю фізичного розвитку та функціонального стану. Центральне місце у системі займають статодинамічні тренування, що відрізняють її від інших систем та належать до оздоровчої фізичної культури.

Ключову складову технології, орієнтованої на вирішення проблеми організації фізичної активності учнів, профілактики захворюваності, становить дихальна гімнастика. Під час організації таких занять учневі потрібний один квадратний метр площі у класі. За десять хвилин після початку занять в школярів з'являється бадьорість, легкість, гарний настрій.

Гімнастика є неспецифічним загальнооздоровчим засобом, що зміцнює організм. Проведення гімнастики полягає в активному короткому вдиху, який тренує всі м'язи дихальної системи. Видих після короткого, активного вдиху відбувається неупереджено. Особливістю методики є поєднання дихальних циклів з рухами тіла. Вправи дихальної гімнастики включають у роботу всі частини тіла: руки, ноги, голову, тазовий пояс, черевний прес, плечовий пояс тощо. Вони викликають загальну фізіологічну реакцію всього організму [54].

Дихальна гімнастика входить в систему різноманітних форм фізичного виховання учнів. Гімнастика може використовуватись на уроках фізичної культури замість традиційних загальнорозвиваючих вправ. У середині кожного уроку з учнями проводяться фізкультхвилинки, що складаються з 4-5 вправ. Для дослідження ефективності технології аналізуються фізіометричні показники; функціональні показники; рівень мотивації та діапазон потреб учнів; рівень захворюваності простудними захворюваннями, а також нервово-психічний стан учнів. Пропоновані технології організації різних форм фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями конкретизуються у нормативних документах щодо формування здорового способу життя учнів [59].

Технологія відіграє здоров'язберігаюче значення у самовизначенні педагогів, учнів та його батьків щодо способів фізичного самовдосконалення, основних характеристик здорового образу життя.

Значна роль щодо організації фізкультурно-оздоровчих заходів у закладі освіти належить педагогічному професійному об'єднанню з питань впровадження фізкультурно-оздоровчих технологій у освітній процес, який включає вчителів фізичної культури, класних керівників, вихователів,

спеціалістів шкільної служби здоров'я, які працюють за спеціальною програмою формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі освіти [71].

Склад служби затверджується наказом керівника закладу освіти. До складу входять найбільш активні педагоги закладу освіти, які активно використовують фізкультурно-оздоровчі, здоров'язбережувальні технології в освітній процес. Напрямами діяльності служби є: організація масової роботи з фізичної культури, проведення спортивних заходів, пропаганда здорового та активного способу життя учнів.

Комплексна програма щодо формування здоров'язбережувального освітнього середовища сприяє в організації фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі навчального дня (гімнастика до початку навчальних занять, фізкультурні хвилини на уроках, рухливі вправи), організації щомісячних днів здоров'я, шкільних олімпійських (паралімпійських) ігор, допомагає організувати роботу спортивних секцій, бере участь у комплектуванні збірних команд для участі у змаганнях, веде облік досягнень учнів [75].

Комплексна програма забезпечує масовість фізичної культури, майже всі учні беруть участь у позаурочних фізкультурних заняттях та оздоровчих заходах.

Методична та організаторська допомога у діяльності забезпечується заступником директора з навчально-виховної роботи, членами шкільної методичної ради та служби здоров'я закладу освіти.

До форм фізкультурно-оздоровчої роботи в закладі освіти можна віднести:

– спортивні секції – створюються для занять учнів різними видами спорту. При створенні спортивної секції враховується наявність спортивної

бази, спеціалізація педагогів з видів спорту. У кожній спортивній секції учні діляться за віковими групами: молодша, середня, старша. До зарахування у відповідну секцію учні обов'язково мають пройти медичний огляд у шкільного лікаря або поліклініці за місцем проживання [71];

– шкільний спортивний клуб – ця організаційна структура дозволяє залучити учнів до регулярних занять спортом. Набір здійснюється за принципом масовості спорту, і навіть для досягнення спортивних результатів. Створення у структурі закладу освіти спортивного клубу дозволяє додатково залучити до регулярних занять спортом велику кількість учнів. Спортивний клуб є самостійною структурною одиницею закладу освіти, яка вирішує завдання залучення до фізичної культури та спорту максимальної кількості учнів засобами загальнофізичної підготовки з урахуванням одного з видів спорту. У групах спортивного клубу учні долучаються до спорту загалом;

– групи із загальної фізичної підготовки – їхнє завдання полягає у підвищенні загальної фізичної підготовленості учнів шляхом використання на заняттях різних засобів фізичної культури та спорту, що становлять основу навчальної програми з фізичної культури в рамках реалізації вимог Державного освітнього стандарту. До занять у таких групах залучаються учні, які дещо відстають у своєму фізичному розвитку або потребують додаткових занять як недостатньо підготовлені до виконання вимог навчальної програми [65].

Чільне місце займають екологічні здоров'язбережувальні технології як фактор профілактики захворювань учнів, пов'язаних з використанням засобів інформатизації в освітньому процесі.

Екологічні здоров'язберезувальні технології спрямовані на створення екологічно оптимальних умов життя та навчальної діяльності учнів, гармонійних взаємовідносин із природою. Вони дозволяють перенести учня з віртуального комп'ютерного світу високотехнологічного середовища закладу освіти у реальний світ. Забезпечити для учнів повноцінні рекреаційні умови. В закладі освіти – це облаштування пришкільної території, кімнатні рослини у класах, рекреаціях, участь у природоохоронних заходах.

Благоустрій та озеленення пришкільної території дуже важливий і відповідальний процес. Під благоустроєм та озелененням пришкільної території розуміють забезпечення сприятливих та безпечних умов для проведення спортивних занять, відпочинку, ігор та розваг учнів, створення естетичного вигляду шкільного двору [22].

Оточений зеленню та оформлений шкільний двір не тільки виховує почуття прекрасного, дбайливе ставлення до природи, а також сприяє спілкуванню, психологічному розвантаженню школярів, зняттю стресів, створює умови для підвищення рухової активності, зняття зорової напруги, профілактики захворювань дихальної та серцево-судинної систем, що набуває особливого значення в умовах високотехнологічного середовища закладу освіти.

Пришкільну ділянку поділяють на певні функціональні зони, між якими передбачені межі у вигляді доріжок, клумб, дерев, живоплоту та інші елементи дизайну. Заклад освіти може бути оточений деревами та чагарниками у вигляді живих огорож. На пришкільній території вирівнюють ґрунт, створюють мережу доріжок, розбивають квітники та клумби, організовують санітарну вирубку старих дерев і висаджують нові.

Ефективним є створення відкритої зеленої зони, зручної як для відпочинку, так і для проведення уроків на свіжому повітрі. Обов'язково потрібно облаштувати двір достатньою кількістю корзин для сміття, лав і освітлювальних приладів. Благоустрій пришкольній території передбачає наявність спортивного майданчика з біговими доріжками та зонами для проведення командних ігор (футбол, баскетбол, волейбол) з відповідним спортивним інвентарем (кошики для м'ячів, футбольні ворота, турніки та ін.) [32].

Спортивні майданчики мають бути зручними не лише для проведення уроків з фізкультури, але й для відпочинку учнів під час перерв, де у них буде можливість рухатися, займатися на різних тренажах.

Активний відпочинок для учнів дуже важливий, оскільки більшість часу вони проводять, перебуваючи у навчальних кабінетах. Обов'язковим є відведення місця для ігрової зони, при оформленні якого потрібно враховувати інтереси дітей різних вікових груп.

Таким чином, розробка комплексної програми формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі освіти забезпечує створення освітнього середовища закладу освіти, що характеризує здоров'ятворчий характер освітнього процесу та безпеку учнів та педагогів; підвищення рівня культури здоров'я як компонента загальної культури учнів, педагогів, батьків; створення умов оздоровлення усіх учасників освітнього процесу.

2.3 Модель формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти

Моделювання як універсальна форма пізнання застосовується при дослідженні та перетворенні явищ у будь-якій сфері діяльності, це найбільш поширений метод дослідження об'єктів різної природи, у тому числі та об'єктів складної соціальної системи.

У сучасній педагогіці термін «модель» визначається і як система та штучно створений зразок, і як аналог природного чи соціального явища.

Модель – це система, дослідження якої служить засобом отримання інформації про іншу систему. Модель – це штучно створений зразок у вигляді схеми, опису, фізичних конструкцій або формул, подібний досліджуваному об'єкту і відбиває чи відтворює структуру, властивості і відносини між елементами об'єкта [15].

Модель – система об'єктів, що відтворює деякі суттєві властивості системи-оригіналу, вона є узагальненим відображенням об'єкта, результатом абстрактного практичного досвіду [33].

Під моделлю в педагогічній науці розуміється створена на основі певної системи поглядів та ідей загальна картина явища, яка за допомогою творчої інтуїції та наполегливої праці допомагає зрозуміти і описати те, що ми вивчаємо. У педагогічних моделях представляється сформована структура педагогічного процесу: цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, аналітико-результативний компоненти.

«Принциповою особливістю методу моделювання, що відрізняє його від інших методів наукового пізнання, можна вважати опосередковане вивчення об'єкта, яке проводиться за допомогою дослідження іншого об'єкта, аналогічного першому. При цьому аналогія розглядається як суттєвий зв'язок між цими об'єктами, заснована на подібності ключових взаємопов'язаних компонентів» [57].

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки залишаються актуальними питання методології педагогічного проектування освітнього середовища, спроби розробки та впровадження інноваційних підходів, авторських пропозицій щодо використання освітніх ресурсів середовища на різних рівнях освіти.

Незважаючи на диференціацію дослідних підходів: еколого-особистісний (В. Мадзігон), комунікативно-орієнтований (В. Биков), психодидактичний (І. Бех), екопсихологічний (О. Савченко), екоантропоцентристський (Г. Філіпчук), середовище (М. Братко), у практичній діяльності керівників освітніх установ, учителів, педагогів, працівників соціально-педагогічної сфери зустрічаються труднощі в осмисленні змісту та етапів проектування освітнього середовища, що забезпечує захищеність особистості від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

На думку вчених та дослідників, освітнє середовище може бути спроектовано на різних рівнях. Так, М. Братко виокремлює чотири рівні: концептуальний, змістовний, технологічний та процесуальний, розуміючи під рівнем ступінь узагальненості (універсальності) проектних процедур та результату [24].

Концептуальний рівень проектування орієнтований на створення концепції об'єкта чи його прогностичне модельне представлення (модель освітнього стандарту, концепція програми, проект навчального плану). Продукт, отриманий на цьому рівні, носить універсальний характер і може бути методологічною основою для створення аналогічних продуктів наступного рівня.

Змістовий рівень проектування передбачає безпосереднє отримання продукту з властивостями, що відповідають діапазону його можливого використання та функціонального призначення (стандарт початкової освіти, програма розвитку гімназії, навчальний план гуманітарного факультету інституту економіки та фінансів).

Технологічний рівень проектування дозволяє дати алгоритмічний опис способу дій у заданому контексті.

Процесуальний рівень виводить проектну діяльність у реальний процес, де необхідний продукт, готовий до практичного застосування [24].

На кожному із зазначених рівнів проектна діяльність може поширюватися або на об'єкт цілком, або на його окремі структурні компоненти (зв'язки між ними). У міру переходу з рівня на рівень змінюється масштаб об'єктів проектування та проектних завдань, збільшується ступінь конкретності вимог до їх вирішення, формі подання продукту.

В. Биков проектну діяльність представляє у трьох фазах: фаза проектування, технологічна фаза та рефлексивна фаза. Автор вважає, що всі три фази можуть бути описані в поняттях і структурі будь-якої практичної професійної діяльності, в тому числі і педагогічної, причому результат проектної діяльності визначатиметься творчістю та самобутністю конкретного педагога, особистість якого унікальна, а також конкретним комплексом умов, що також унікальний, неповторний. Відповідно до цього покажемо різні авторські підходи до структурування та проектування освітнього середовища [13].

Освітнє середовище як середовище існування та розвитку людини має структуру, що складається з чотирьох компонентів: соціально-контактна, інформаційна, соматична та предметна.

Соціально-контактний компонент середовища включає:

- культуру, досвід, спосіб життя, поведінка, взаємини оточуючих;
- установи, організації, групи, з якими людині доводиться взаємодіяти;
- реальне місце індивіда у «своїй» групі, групуванні, колективі, рівень захищеності людини у даному колективі від різноманітних посягань [24].

Таким чином, освітнє середовище складає діалектичну єдність структурних компонентів, тісно пов'язаних між собою та взаємообумовлених, умов, принципів. В освітньому середовищі суб'єкт освітнього процесу здійснює свою діяльність, використовуючи різні елементи цього середовища в контексті соціальних відносин, що склалися.

На основі аналізу наукової літератури та проведеного нами дослідження розроблена модель формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти (рис. 2.1).

Метою розробленої моделі формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти створення структури та етапів проектування здоров'язбережувального освітнього середовища.

До системи визначеної структури ми включили наступні компоненти:

- зміст навчання і навчально-методичний ресурс освітнього процесу;
- організація взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу на засадах партнерства та співпраці;
- організація освітньої діяльності учнів на засадах здоров'язбереження;

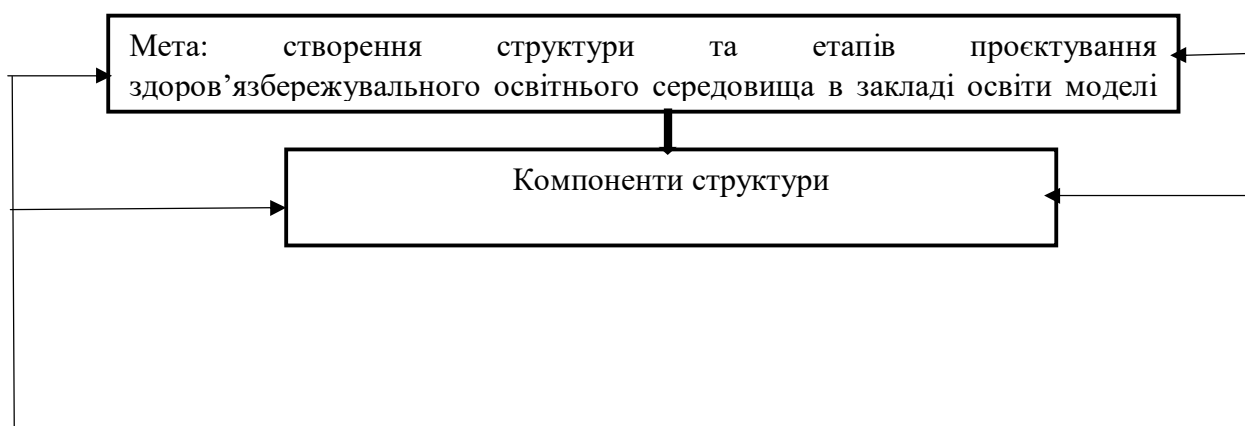

Рис.2.1. Модель формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти

– матеріально-технічне забезпечення для організації здоров'язбережувальної діяльності закладу освіти;

– комплексна програму формування здоров'язбережувального освітнього середовища, яка визначає стан сформованості здоров'язбережувальної компетентності учнів на основі профілактичних оглядів, спостережень, опитувань, що включає медичний, психологічний і педагогічний аспекти; результат.

Визначена нами комплексна програма формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти розглядає наступні аспекти управлінської діяльності:

– створення безпечних і нешкідливих умов у процесі здійснення освітньої діяльності учнів (забезпечення збалансованого харчування, медико-профілактичних поглядів, лікувальної фізкультури; визначення рухових норм; стан визначеності норм і показників здоров'я учнів; контроль за різними видами діяльності та навантажень учнів; створення позитивного емоційно-психологічного клімату в колективі);

– застосування здоров'язбережувальних технологій навчання для суб'єкт-суб'єктої взаємодії учасників освітнього процесу;

– робота психологічної служби для формування здоров'язбережувальної компетентності учнів і вчителів;

– систематична діагностика освітнього процесу щодо здоров'язбереження ;

– створення умов для формування здоров'язбережувальної компетентності учнів на основі взаємодії закладу освіти та сім'ї.

Отже, розроблена модель формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти забезпечує впровадження здоров'язбережувальної діяльності в освітній процес.

ВИСНОВКИ

Усе вищезазначене дозволило нам зробити наступні висновки:

1. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що освітнє середовище розглядається з різних аспектів, але найчастіше пріоритетним є поняття – розвиваюче середовище, психологічно безпечне освітнє середовище, інформаційно безпечне освітнє середовище, екологічно безпечне освітнє середовище, здоров'язбережувальне середовище, фізично безпечне освітнє середовище.

Здоров'язбережувальне середовище – це сукупність управлінських, організаційних, навчальних та оздоровчих умов, спрямованих на формування, зміцнення та збереження соціального, фізичного, психічного здоров'я учнів, педагогів на основі психолого-педагогічних та медико-фізіологічних засобів та методів супроводу освітнього процесу, профілактики факторів ризику, реалізації комплексу заходів щодо створення соціально-адаптованого освітнього середовища.

2. Освітнє середовище становить основу життєздатності будь-якої спільноти і тому важливість вивчення, моделювання та проєктування здоров'язбережувального середовища закладу освіти, де відбувається виховання та формування особистості, де всі учасники можуть відчувати захищеність і задоволеність життєвих потреб, виходить на перше місце у зв'язку з необхідністю створення умов для навчання та виховання молоді, які у найближчому майбутньому будуть становити основу суспільства. Створення та забезпечення психологічної безпеки в освітньому середовищі може сприяти професійному розвитку її учасників та виступати профілактикою асоціальної та кримінальної поведінки.

3. Ключовим ресурсом будь-якої країни, одним із гарантів її національної безпеки є освіта. Ідея здоров'язбереження стосовно системи освіти визначається у понятті «здоров'язбережувальні освітні технології».

Основною метою здоров'язберезувальної педагогіки є пріоритет здоров'я дитини серед інших напрямів освітньої роботи закладу освіти, що включає послідовне формування в ньому здоров'язберезувального освітнього середовища та передбачає грамотне використання педагогами здоров'язберезувальних технологій для отримання учнями освіти без шкоди для їхнього здоров'я.

4. Управління закладом загальної середньої освіти на засадах здоров'язбереження передбачає цілеспрямовану діяльність зі збереження і зміцнення здоров'я учнів:

- створення безпечних і нешкідливих умов навчання і виховання;
- формування культури здоров'я особистості учня, підвищення рівня його стресостійкості;
- підвищення рівня здоров'язберезувальної компетентності вчителя, формування його психотерапевтичної позиції;
- створення умов для збереження і зміцнення професійного здоров'я вчителя;
- формування психологічної культури батьків.

5. Розробка комплексної програми формування здоров'язберезувального освітнього середовища в закладі освіти забезпечує створення освітнього середовища закладу освіти, що характеризує здоров'ятворчий характер освітнього процесу та безпеку учнів та педагогів; підвищення рівня культури здоров'я як компонента загальної культури учнів, педагогів, батьків; створення умов оздоровлення усіх учасників освітнього процесу.

6. Освітнє середовище складає діалектичну єдність структурних компонентів, тісно пов'язаних між собою та взаємообумовлених, умов,

принципів. В освітньому середовищі суб'єкт освітнього процесу здійснює свою діяльність, використовуючи різні елементи цього середовища в контексті соціальних відносин, що склалися.

На основі аналізу наукової літератури та проведеного нами дослідження розроблена модель формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти.

Метою розробленої моделі формування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти є створення структури та етапів проєктування здоров'язбережувального освітнього середовища.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні аспектів діяльності адміністрації закладом загальної середньої освіти зі збереження і зміцнення професійного здоров'я вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Київ: Педагогічна думка, 2007. 152 с.

2. Андрющенко Т. К. Формування здоров'язбережувальної компетентності як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2012. № 7. С. 123-127.

3. Антонова О. Є., Поліщук Н. М. Підготовка вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів. *Андрогогічний вісник*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 248 с.

4. Антонова О. Є., Поліщук Н. М. Науково-теоретичні засади підготовки вчителя у системі післядипломної педагогічної освіти до збереження здоров'я учнів. *Андрогогічний вісник*. Житомир: Вид. ЖДУ ім. І.Франка, 2018. Вип. 9. С. 46–58.

5. Антонюк Л. В. Формування здоров'язбережувального середовища в навчальному закладі. *Основи здоров'я*. 2014. № 4. С. 6-9.

6. Башавець Н. А. Здоров'язбережувальна компетентність майбутнього фахівця як основа його культури. *Наука і освіта*. 2013 № 1–2. С. 120–121.

7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. Київ: Академвидав, 2013. 309 с.

8. Бережна Т. І. Здоров'язбережувальні педагогічні технології – важлива складова здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 2. С.35-39.

9. Бережна Т. І. Особливості організації здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу. «Здоров'я людини: теорія і практика»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Суми, 2017. С. 170–177.

10. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. №12 (17,18). С. 5-7.

11. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: у 2 т. / Вибрані наукові праці. Чернівці: Букрек, 2015. Т. 2: Виховання особистості. С. 255-480.

12. Бех І. Д. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири. *Гірська школа українських Карпат*. 2013. №10. С. 3-14.
13. Биков В. Ю. Мобільний простір і мобільно орієнтоване середовище Інтернеткористувача: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. № 17. С. 9-37.
14. Биков В. Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище. Теорія і практика управління соціальними системами. Харків : НТУ «ХП», 2, 2008, С. 16–123.
15. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ: Атіка. 2009. 684 с.
16. Бібік Н., Вашуленко М., Мариненко В. та ін. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.
17. Бібік Н., Коваль Н. «Основи здоров'я» в початковій школі: методичний коментар. *Початкова школа*. 2005. № 10. С. 42-47.
18. Бобрицька В. І. Формування здоров'я молоді: актуалізація світового ретродосвіду в умовах сучасної університетської освіти. Полтава : ФОП Рибалка Д.Л., 2010. 200 с.
19. Бойченко Т. Є. Здоров'язбережувальна компетентність як ключова в освіті України. *Основи здоров'я і фізична культура*. 2008. № 11–12. С. 6–7.
20. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України. *Основи здоров'я і фізична культура*. 2008. № 11–12. С. 6–7.
21. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність: підходи до вивчення, основні ознаки. *Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів*. Харків: ДУ «ІОЗДП АМНУ», 2009. С. 132-136.
22. Бойчук Ю. Д. Еколого-валеологічна культура: теоретико-методологічні аспекти. Суми: Університетська книга, 2008. 357 с.

23. Бондар В. Інтегральний підхід до модернізації сучасної системи освіти. *Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту* 2008. № 4. С. 3-7.
24. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: функціональний аспект. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 2015. Вип. 1-2. С.11-18.
25. Ващенко О., Свириденко С. Організація здоров'язберігаючої діяльності початкової школи. *Початкова освіта*. 2005. №46. С. 2–4.
26. Ващенко О., Свириденко С. Здоров'язберігаючі технології в загальноосвітніх навчальних закладах. *Директор школи*. 2010. № 20. С. 12–20.
27. Ващенко О. М. Здоровий спосіб життя – важливий чинник виховання особистості: теоретико-методологічний аспект. *Освіта вчителя*. 2007. №5. С. 48–51.
28. Ващенко О., Свириденко С. Як створити школу сприяння здоров'ю. Київ: Шкільний світ, 2008.
29. Волкова І. Розвиток регіональної мережі шкіл сприяння здоров'ю у Харківській області. *Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садочком*, 2016. № 19-20 (55). С. 95-106.
30. Воскобойнікова Г. Л. Концепція комплексної оцінки адаптаційних можливостей у формуванні і збереженні індивідуального здоров'я людини *Наука і освіта*. 2014. № 8/СХХV. С. 35–39.
31. Гаркуша С. В. Формування готовності майбутніх фахівців фізичного виховання до використання здоров'язбережувальних технологій. Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2014. 392 с.
32. Гончаренко М. С., Лупаренко С. Є. Поняття «валеопедагогіка» та «педагогічна валеологія» у психолого-педагогічній літературі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми : СумДПУ, 2010. № 1 (3). С. 30–38.

33. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
34. Гриньова М. В., Кононец, Н. В., Дяченко-Богун М. М., Рибалко Л. М. Ресурсно-орієнтоване навчання студентів в умовах здоров'язбережувального освітнього середовища. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Вип. 72 (4). С. 182–193.
35. Грицай Ю. О. Використання здоров'язберігаючих технологій в навчальній діяльності школярів. Миколаїв, 2012. 181 с.
36. Гришина Т. В. Освітня технологія як об'єкт методичної роботи. Харків: Основа, 2003. 96 с.
37. Гундаров М. А. Медико-соціальні проблеми здорового способу життя. Київ: ІЗМН, 1999. 83 с.
38. Діагностичні підходи до визначення стану духовного і морального здоров'я особистості / укл. проф. М. С. Гончаренко, Е.Т. Караченська, В. Є. Новікова. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. 157 с.
39. Драч О. О., Борисенко Н. М. Історія медицини і фармації (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2018. 150 с.
40. Дубогай О. Д. Фізкультура як складова здоров'я та успішного навчання дитини. Київ: Вид. дім «Шкільний світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
41. Єжова О. Здоровий спосіб життя. Суми: Університетська книга, 2010. 128 с.
42. Єжова О. О., Бесєдіна А. А., Бережна Т. І. Школи здоров'я у країнах Східної Європи: теорія і практика. Суми: Сумський державний університет, 2016. 288 с.
43. Єфімова В. М. Інструментальна складова здоров'язбережувальних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів. *Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку*. Харків, 2010. Т. I. С. 132–139.

44. Здоров'язбереження учнів початкової школи як засіб досягнення сталого розвитку держави. *Сталий розвиток: проблеми та перспективи* / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2013. С. 232–241.
45. Здоров'язберігаючі технології в навчальному закладі / упоряд. О. Колонькова, О. Литовченко. Київ: Шк. світ, 2009. 128 с.
46. Здорова школа: аспекти моніторингу / О. Шиян, Ю. Павлова, Л. Кудрик, Н. Сороколіт, О. Микитюк; за наук. ред. О. Шиян. Львів: Кольорове небо, 2013. 122 с.
47. Зубар Н. М. Основи фізіології та гігієни харчування. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 36 с.
48. Кириленко С. В. Уроки здоров'я. Харків: Скорпіон, 2004. 88 с.
49. Кондратюк С. М. Інтегрований підхід до формування у молодших школярів здорового способу життя: здоров'язбережувальне виховання. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. 178 с.
50. Кондратюк С. М. Сучасні проблеми формування здорового способу життя молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010.
51. Кремень В. Г., Биков В. Ю. Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Теорія та практика управління соціальними системами*. 2013, С. 3–16.
52. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія у 2-х ч. Київ : Освіта, 2009. Ч 1. 302 с.
53. Куртова Г. Ю. Педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності фахівців аграрного сектору у процесі фізичного виховання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4. С. 100-111.
54. Куртова Г., Іванов Д. Здоровий спосіб життя як пріоритетна цінність виховання сучасних дітей та молоді. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. 2018. Вип. 76. С. 168–170.

55. Кух А. Освітнє середовище в структурі інноваційної системи фахової підготовки майбутніх учителів фізики. *Предметні дидактики в контексті формування компетентнісно-світоглядних професійних якостей майбутнього фахівця*. Ч.2, 2008, С. 73–76.
56. Лозинський В. Техніки збереження здоров'я. Київ: Главник, 2011. 160 с.
57. Мадзігон В. М. Сучасне навчальне середовище і електронна педагогіка. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2010. № 3. С. 3-6.
58. Мешко Г. М. Чинники професійного здоров'я вчителя. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження. Харків : Вид. Рожко С.Г., 2017. 488 с.
59. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України; [авт. кол.; редкол. В. Г. Кремень (голова). Київ: Пед. думка, 2011. 304 с.
60. Ничкало Н. Професійний розвиток особистості: концептуальні засади і перспективи досліджень. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 1. С. 5–13.
61. Оржеховська В. М. Здоров'язбережувальне навчання і виховання: проблеми, пошуки. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д.Г., 2007. Вип. 10, т. 1., С. 461–466.
62. Оржеховська В. М., Єжова О. О. Здоровий спосіб життя. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. 188 с.
63. Освітні технології / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ: А.С.К., 2001. 256 с.
64. Пилипчук О., Коновальчук І.М. Формування в учнів початкових класів основ здорового способу життя. *Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті*. Житомир: ФО-П «Н.М. Левковець», 2020. С. 182–185.
65. Платонов В. Фізична культура – культура здоров'я. *Фізичне виховання в школі*. 2009. № 2. С. 40-43.

66. Рибалко Л. М. Здоров'язбережувальні технології як педагогічна і соціальна проблема. Тернопіль : PRINMAX, 2019. С. 8–29
67. Романова Н. Ф. Становлення та розвиток політики здорового способу життя. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 45. С. 282-290.
68. Савченко О. Здоров'язберігаючий вимір шкільної освіти. *Педагогічна газета*. 2006. №8.С. 1–2.
69. Савченко О. Я. (2012). Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи. *Початкова школа*. (12). 1-6.
70. Сергеева Л. М., Лукіна Т. О., Красильник Ю. С., Пащенко О. В., Стойчик Т. І., Купрієвич В. О. Управління розвитком професійного навчального закладу: праксеологічні засади. Київ: Ліра, 2007. 124 с.
71. Сущенко А. В. Перспективи спортивно-фізкультурної підготовки як інструмента самоосвіти фахівців гіподинамічних професій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2016. Вип. 51. С. 281–286.
72. Ткач Т. В. Освітній простір особистості: психологічний аспект. Київ; Запоріжжя, 2008. 272 с.
73. Цимбалару А. Д. Педагогічне проектування освітнього простору в школі І ступеня: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2013. 691 с.
74. Цимбалару А. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*. 2016, 1, С. 41–50.
75. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. 248 с.